

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-РЕМІСНИЧОЇ ОСВІТИ УСРР У ПЕРІОД НЕПУ (1921-1928 рр.)

Показано причини та умови розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти. Охарактеризовано етап її планування, перераховано та всебічно охарактеризовано основні типи проєктованих навчальних закладів. Виявлено типи навчальних закладів, які були реально засновані. Названо їх кількість, визначено рівень фінансування, досліджено питання набору абітурієнтів, пріоритетні напрями підготовки учнів, їх соціальний склад, роль кооперативних організацій у розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти.

Ключові слова: нова економічна політика, дрібнотоварне виробництво, професійно-реміснича освіта, кустарно-реміснича майстерня, кустарно-промислова школа, курси кустарних інструкторів, кваліфіковані робітники, кустарно-промислова кооперація, комуністична ідеологія.

Показаны причины и условия развития государственной системы профессионально-ремесленного образования. Охарактеризован этап ее планирования, перечислены и всесторонне охарактеризованы основные типы проектировавшихся учебных заведений. Выявлены типы учебных заведений, которые были реально учреждены. Названо их количество, определен уровень финансирования, рассмотрены вопросы набора абитуриентов, приоритетных направлений подготовки учащихся, их социального состава, роли кооперативных организаций в развитии государственной системы профессионально-ремесленного образования.

Ключевые слова: новая экономическая политика, мелкотоварное производство, профессионально-ремесленное образование, кустарно-ремесленная мастерская, кустарно-промышленная школа, курсы кустарных инструкторов, квалифицированные рабочие, кустарно-промышленная кооперация, коммунистическая идеология.

Small business is a part of economic of modern Ukraine. It originated in the handicraft industry of the late 19th – early 20th centuries. The state professional and craft educational establishments prepared personnel for it. It had been functioning in a period of NEP in 1921-1928. The main reasons of it's appear and develop were beginning of the NEP and lack of qualified personnel in handicraft. The development of state system of professional and craft education was due to the large number of pre-revolutionary schools of this profile and progress of petty commodity production in 1921-1929. It was planned to create such types of state professional and craft educational establishments as like instructor item artisanal training courses, educational and handicraft workshops artisanal vocational school, artisanal courses instructors. Besides the training they provide indoctrination of students. Handicraft shops, handicraft and industrial schools and artisanal courses of instructors had been functioning and founded in USSR in 1921-1929. There were 116 establishments by 1928. The allocation for its needs was about 3,5 billiards rubles. The contest in government handicraft workshops and schools was up to 2 people in a one place. The main streams of study of students were forging, plumbing and carpentry mastery. The social composition of students consisted of peasant children (50,4 %), workers children (17,6 %) and children of artisanal (14 %). The role of cooperative organizations in the development of the USSR State system of professional handicraft education was insignificant. The main problems of state handicraft workshops, schools and courses were the lack of funding, poor coordination of state and cooperative organizations, lack of employment of graduates, the low activity of the Party and Komsomol organizations of students.

Keywords: new economic policy, small-scale production, professional vocational education, handicraft shop, handicraft and industrial school, handicraft courses instructors, skilled workers, handicraft and trade cooperation, the communist ideology.

Малий бізнес в сучасній Україні є складовою частиною її ринкової економіки. Дешева основа основних фондів, гнучкість управління, здатність швидко накопичувати і відпускати велику кількість робочої сили роблять малий бізнес важливим інструментом економічної політики в Україні. У руках держави він є дієвим засобом боротьби з безробіттям в період економічної кризи. Сучасний малий бізнес бере свій початок в кустарно-ремісничому виробництві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У радянський період історії України його розвиток був найбільш інтенсивним в період НЕПу (1921-1928 рр.). Як будь-яка галузь народного господарства УСРР кустарно-ремісничі промисловість мала свою систему підготовки кадрів. Її складовою частиною були державні професійно-ремісничі навчальні заклади. Всебічне вивчення їх створення та функціонування доцільно через високу результативності співпраці влади і дрібних виробників у роки НЕПу. Досвід створення та роботи державних професійно-ремісничих навчальних закладів у УСРР у 1921-1928 рр. може бути використаний при розробці концепції розвитку професійно-технічної освіти в сучасній Україні.

Робіт, опублікованих за темою статті цілком достатньо для всебічного аналізу проблеми. Її історіографія періоду 1920-х рр. включає праці, в яких дані по темі статті містяться розрізнено і фрагментарно [1; 2]. Ряд робіт, написаних у цей час, має яскраво виражений публіцистичний характер [3-5]. Незважаючи на це їх вартість незаперечна, оскільки вони написані безпосередніми учасниками формування та розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти УСРР, містять особисті оцінки авторів з приводу успіхів і невдач розглянутого процесу. У деяких опублікованих роботах 1920-х рр. можна знайти важливу інформацію аналітичного та статистичного характеру [6].

Автори робіт періоду 1930-х – середини 1950-х рр. перебували під жорстким тиском тоталітарного режиму. Наслідком цього стало нівелювання авторських поглядів, відсутність критичних оцінок. Кидається в очі шаблонність при оцінці змісту навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах. Єдиним критерієм доцільності їх роботи визнавалася підготовка робітників для великої промисловості [7; 8].

У період другої половини 1950-х – 1980-х рр. теоретико-методологічні та ідеологічні підходи радянських істориків до вивчення проблеми розвитку професійно-технічної освіти УСРР у 1921-1929 рр. докорінно не змінилися. Велика частина досліджень носить тематично стереотипний (підготовка кадрів для великої промисловості), ідеологічно ангажований (акцент на комуністичному вихованні) характер. До достоїнств цих робіт слід віднести те, що для їх написання було залучено широке коло джерел [9-13].

Сучасний історіографічний період почався в 1990-і рр. і продовжується до цих пір. Його специфікою є відхід українських істориків від диктату марксистсько-ленінської ідеології. Вони, спираючись на роботи попередників, включаючи в науковий обіг нові джерела, намагаються об'єктивно висвітлювати історію професійно-технічної освіти УСРР у період НЕПу. У роботах цього періоду розглянуті такі аспекти досліджуваної нами проблеми, як формування контингенту учнів, фінансування навчальних закладів, домінування конкретних форм і методів навчання тощо. Ця група робіт відрізняється інформативністю, неупередженістю і об'єктивністю [14-18]. Все вищесказане свідчить про те, що на сьогоднішній день не існує робіт, де всебічно і комплексно вивчається проблема розвитку державної системи підготовки кадрів для кустарно-ремісничої промисловості УСРР у період НЕПу (1921-1928 рр.). Дана стаття покликана заповнити існуючі пробіли.

Мета статті полягає в тому, щоб всебічно і комплексно вивчити еволюцію державної системи професійно-ремісничої освіти УСРР у період НЕПу. У статті автор показує причини та умови її розвитку. Автор характеризує підготовчий етап, коли були визначені основні типи державних професійно-ремісничих навчальних закладів. Автор дає їм характеристику, розкриває цілі і завдання їх роботи. Автор статті виявляє типи навчальних закладів, які були реально засновані органами радянської влади в розглянутий період, показує специфіку їх роботи. У статті автор називає кількість цих навчальних закладів, визначає рівень їх фінансування. Він зачіпає питання, що стосуються набору абітурієнтів, пріоритетних напрямів підготовки учнів, їх соціального складу, ролі кооперативних

організації у розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти. Автор вказує на її основні проблеми, пояснює причини їх виникнення. Дана стаття є складовою частиною процесу вивчення професійно-ремісничої освіти УСРР у період НЕПу.

Методологія даного дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та системності. Перший з них дозволив вивчити розвиток державної системи професійно-ремісничої освіти УСРР у період НЕПу в діалектичній єдності з еволюцією дрібнотоварного виробництва як мінливого в часі процесу. Другий дав можливість вивчити його при обліку об'єктивних умов соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни. Третій надав автору можливість простежити взаємозв'язки, визначити взаємозалежність між процесом розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти УСРР і реалізацією планів НЕПу в їх сукупній динаміці.

Розвиток державної системи професійно-ремісничої освіти в УСРР почався після революції 1917 р. Своїм прототипом вона мала дореволюційну мережу кустарних шкіл і майстерень, заснованих державою і земствами. Їхній внесок у цю справу був найбільшим, тому що 80 % всіх земських витрат йшло на початкову і професійну освіту. Перед Першою світовою війною земські асигнування на професійно-ремісничу освіту по всім українським губерніям досягали 6 953 000 крб. Лідерами серед них були Полтавська, Херсонська, Чернігівська та Харківська губернії. Всього в українських губерніях до 1917 р. функціонувало понад 120 професійно-ремісничих навчальних закладів різного рівня підпорядкування [6, с. 150].

У роки «воєнного комунізму» більшість цих навчальних закладів були з ідеологічних мотивів перепрофільовані. На їх базі засновувалися індустріальні професійно-технічні школи. Їх основним завданням була підготовка кваліфікованих робітників для фабрично-заводської промисловості УСРР. Враховуючи її глибоку кризу в роки громадянської війни і гостру необхідність у наповненні внутрішнього ринку товарами широкого народного споживання, радянська влада була змушена звернути увагу на дрібних виробників. У першій половині 1920-х рр.

вони виробляли більше третини валової промислової продукції УСРР і становили більше половини всього робітничого класу республіки [19, с. 16]. Введення НЕПу посилило ці тенденції і загострило проблему підготовки кадрів для кустарної промисловості УСРР. У підсумку в 1921-1928 рр. її довелося вирішувати в умовах буму дрібнотоварного виробництва і гострого дефіциту кваліфікованих кустарів.

У зв'язку з початком НЕПу проблема підготовки кваліфікованої робочої сили для кустарно-ремісничої промисловості стала нагальною потребою для дрібнотоварного виробництва УСРР. Кадровий голод в кустарної промисловості збільшувався високим спадом робочої сили, який становив близько 5 % на рік. Через це щорічна потреба дрібної промисловості УСРР у робочій силі становила близько 10 тис. чоловік [20, с. 41].

У першій половині 1920-х рр. органами радянської влади робляться спроби розробити єдину концепцію розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти в УСРР. У 1921-1928 рр. провідну роль у поповненні кадрового потенціалу кустарно-ремісничої промисловості УСРР грала традиційна система учнівства в приватних майстернях. Обумовлено це було тим, що в руках приватників знаходилося більше 90 % дрібних промислових підприємств, які давали близько 80 % всієї валової продукції кустарного виробництва УСРР [19, с. 17]. Характерною рисою приватного кустарництва був низький освітній рівень основної маси виробників і панування в їх середовищі патріархальних традицій [21, с. 40]. У цих умовах впровадження в систему учнівства соціалістичних принципів виховання та освіти було проблематично. Тому було вирішено створити нову державну систему підготовки кадрів радянських кустарів. Передбачалося, що спочатку вона функціонуватиме паралельно з системою учнівства, а потім замінить її.

При формуванні нової системи державної професійно-ремісничої освіти планувалося максимально використовувати матеріально-технічну базу дореволюційних кустарних шкіл і майстерень (державних, земських і приватних). Навчальний процес повинен був базуватися на поєднанні загальноосвітньої, теоретичної та практичної підготовки, а

також на принципах соціалістичного будівництва. Важливість підвищення якості професійної підготовки робітників кустарно-ремісничої промисловості була очевидною. Слабким місцем у навчанні кустарів була відсутність теоретичної підготовки. У великій промисловості УСРР у розглянутий період кількість осіб, які отримали базову теоретичну і практичну підготовку, становила близько 39 %, а у кустарництві таких були одиниці. З усіх кустарів УСРР 86,4 % мали тільки початкову шкільну освіту, а в професійному відношенні всі були практиками-самоучками [22, с. 51-52]. Основними цілями нової системи професійно-ремісничої освіти були: допомога широким масам кустарів в освоєнні технічних досягнень, удосконалення технології кустарного виробництва, пропаганда кооперації та підготовка кустарів до переходу в ряди промислового пролетаріату.

У 1925 р. Народний комісаріат праці (НКТ) запропонував п'ять основних типів професійно-ремісничих навчальних закладів. Перший тип – це інструкторський пункт [6, с. 152]. Він повинен був обслуговувати працюючих кустарів свого району, надаючи їм консультації з питань удосконалення конструкції, поліпшення якості та художнього оформлення виробів. На чолі пункту стояв інструктор, здатний самостійно показати нові прийоми і методи роботи. Пункт не повинен мати постійного числа учнів, програми навчання та навчальних годин. У ньому передбачалося проводити виключно індивідуальну роботу з кустарями, які прийшли за порадою, вік яких не обмежувався. У майстерні пункту мав бути один комплект обладнання, невелика технічна бібліотека і музей виробів – зразків для демонстрації і копіювання.

Другий тип – це курси підготовки кустарів. Вони повинні були бути короткочасними (3-6 міс.), Працювати в зимовий період (вільний для промислів час), давати знання в максимально доступній формі. Планувалося, що їх бюджет наповнюватиметься з коштів районного або окружного бюджету. Курси покликані були навчати оптимальному веденню свого промислу, знайомити зі зразками передової техніки для нього, принципами оцінки сировини. Курси мали використовуватися для ліквідації політичної неграмотності і для формування менталітету свідомого радянського

кустаря. На курсах кустарів передбачалося знайомити з основами організації народного господарства УСРР та чинним законодавством, в обсязі, необхідному для успішного керівництва своїм підприємством. На курси приймалися особи, віком від 18 до 25 років. При вступі на курси проводився іспит з практичного володіння основами ремесла. Курси функціонували у формі гуртків, у яких було 10-25 чол. Курси засновувалися на базі тих майстерень, що мали відповідне обладнання. Навчання на курсах було платне, в межах видатків на сировину і оновлення обладнання [6, с. 154].

Третій тип – це навчально-ремісничі майстерні. До них повинна була прийматися молодь віком від 14 до 20 років з числа сільських і міських наймитів, бідняків, середняків. Термін навчання від трьох до чотирьох років. Рівень підготовки в обсязі 4-5 річної загальноосвітньої школи плюс спеціальна професійна підготовка. У майстернях учням планувалося прищеплювати основи кооперативної праці та політичної грамотності. Майстерні утримувалися за рахунок місцевих бюджетів (районного та окружного), коштів держави (субсидії та дотації), різних організацій (ініціаторів заснування майстерень), а також на гроші від продажу виробів учнів майстерень [6, с. 156].

Четвертий тип навчального закладу – це кустарна професійна школа. Вона призначалась для підготовки нового покоління радянських кустарів. У кустарну профшколу повинні були прийматися особи віком від 14 до 18 років, які мають початкову освіту. Контингент учнів передбачалося формувати з числа потомствених кустарів, а також з жителів тих районів, де були розвинені промисли, що вивчаються в профшколі. Термін навчання в профшколі визначався від двох до трьох років. Засновувати профшколи мали намір на базі навчальних закладів, де були ремісничі майстерні. Передбачалося, що поступово кустарні профшколи відповідатимуть рівню індустріально-технічних навчальних закладів з базовою семирічною освітою [6, с. 155].

П'ятий тип – це курси кустарних інструкторів. Вони повинні були створюватися при кустарних профшколах в якості додаткової щаблі підготовки. Курси інструкторів мали

тривалість 1 рік. На курси передбачалося приймати кращих учнів профшколи, а також кустарів з початковою освітою і високою професійною підготовкою. Комісія НКО намітила план створення в УСРР у другій половині 1920-х рр. 118 професійно-ремесничих навчальних закладів. Ця кількість було визнано мінімальною для забезпечення кустарної промисловості УСРР кваліфікованою робочою силою [6, с. 155].

Активна, цілеспрямована робота з виконання намічених планів створення державної системи професійно-ремесничої освіти в УСРР почалася у 1925 р. Із запланованих до установи 5 типів професійно-ремесничих навчальних закладів, в якості базових були обрані 3 типи. Перший тип – це кустарно-ремесничі майстерні. Курс навчання в них був 3 роки. Вік учнів – від 14 до 18 років. Майстерні здійснювали підготовку кваліфікованих робітників для кустарно-ремесничої промисловості УСРР. У них приймалися особи без початкової освіти, які вміють тільки читати і писати. У міру ліквідації неписьменності та підвищення технічного рівня дрібної промисловості кустарно-ремесничі майстерні передбачалося реорганізувати в кустарно-промислові школи. Вони стали другим типом професійно-ремесничих навчальних закладів, що створювалися в УСРР у період НЕПу. Тривалість навчання в них становила 3 роки. Приймалися в них особи, що закінчили чотирирічну загальноосвітню школу. Їх метою була підготовка технічного персоналу середньої ланки для кустарно-ремесничої промисловості УСРР і її кооперативних організацій [23, с. 55]. Третім типом професійно-ремесничих навчальних закладів були обрані курси інструкторів з дворічним терміном навчання. На них приймалися вже досвідчені кустарі або випускники вищезгаданих майстерень та шкіл, які після закінчення курсів могли працювати майстрами-викладачами, а також займати керівні організаційно-технічні посади в кустарних артілях.

У 1925-1926 рр. в УСРР було засновано 25 навчальних закладів кустарно-ремесничого типу. Проте їх повномасштабне розгортання почалося у 1926-1927 рр. Їх кількість у цей час досягла 58. У 1927-1929 рр. планувалося довести чисельність навчальних закладів цього типу в УСРР до 104. Однак, активна участь

місцевих органів радянської влади, товариств і кооперативних організацій дозволила у 1927-1928 рр. відкрити 58 нових професійно-ремесничих навчальних закладів, перевиконавши план на 12 одиниць. Перший випуск у державних професійно-ремесничих навчальних закладах відбувся в 1928 р. У 25 навчальних закладах успішно завершили навчання 250 осіб. У 70 % професійно-ремесничих навчальних закладів УСРР виробничим профілем була ковальсько-слюсарна і столярна майстерність [23, с. 54-55].

Більшість професійно-ремесничих навчальних закладів УСРР фінансувалося з місцевих бюджетів (окружні та районні), а також субсидувалося кустарно-промисловими організаціями (артілі, товариства). У 1926-1927 рр. з державного бюджету на потреби 58 кустарно-ремесничих майстерень і кустарно-промислових шкіл було асигновано 12 500 крб. У 1927-1928 рр. на 107 навчальних закладів цього типу було виділено 57 500 крб., а в 1928-1929 рр. на 160 майстерень та шкіл – 155 000 крб. У деяких навчальних закладах, для зміцнення матеріальної бази, практикувалося стягування плати за навчання. У різних школах її розмір був неоднаковий, але повсюдно не перевищував 5 крб. на місяць. Плату за навчання вносили переважно учні, що були дітьми заможних батьків [23, с. 56]. У цілому, на заснування нижчого кустарно-ремесничого навчального закладу (майстерня, пункт) потрібно 3 тис. крб. і стільки ж на щорічне утримання. Заснування кустарно-промислової школи обходилося у 5 тис. крб. а її щорічний бюджет становив 10 тис. крб. на рік [24, с. 34].

В УСРР працевлаштуванням випускників професійно-ремесничих навчальних закладів цілеспрямовано ніхто не займався. Це негативно позначалося на їх професійній самореалізації. Частково цей недолік можна пояснити тим, що місцеві партійно-державні органи всю увагу акцентували на виконанні плану по залученню молоді до початкової освіти. Це позбавляло їх можливості оперативно займатися проблемами професійно-ремесничої освіти. Асигнування кустарно-промислової кооперації УСРР на професійно-ремесничу освіту в другій половині 1920-х рр. носили регулярний характер і мали тенденцію до збільшення [23, с. 56]. Однак не слід перео-

цінювати ці зусилля. Наприклад, в 1928 р. кустарно-промислова кооперація витратила на професійно-ремісничу освіту та підвищення кваліфікації кооперованих кустарів по 68 коп. на рік на людину, що було явно недостатньо [20, с. 42]. До проблем професійно-ремісничої освіти слід віднести і гостру нестачу механічних двигунів, а також сучасного обладнання в навчальних закладах. Це було перешкодою на шляху залучення висококласних фахівців до роботи з кустарями, що підтверджується співвідношенням між працівниками вищої та нижчої кваліфікації (0,01 до 1) у дрібній промисловості (у великій промисловості – 0,9 до 1) [24, с. 33].

Органи радянської влади УСРР надавали великого значення комплектуванню професійно-ремісничих навчальних закладів. Соціальний склад їх учнів був наступним: 50,4 % – діти селян, 17,6 % – робітників, 14 % – кустарів. Особливу увагу серед них надавалося суспільно-політичній роботі. Вона регулярно піддавалася критиці за низький відсоток комуністів (2,3 %) і комсомольців (33,9 %) серед учнів, а також за відсутність високих показників по залученню жінок в отриманні професійно-ремісничої освіти (31,9 %). Враховуючи брак робочих кадрів в кустарно-ремісничій промисловості УСРР, проблем з набором абітурієнтів у професійно-ремісничих навчальних закладах не було. Вони мали можливість вибирати кращих при конкурсі два претендента на місце [22, с. 53].

Загальносоюзна мережа професійно-ремісничих навчальних закладів, що обслуговувала кустарну промисловість СРСР до 1929 р. налічувала 472 профшколи, 256 навчальних майстерень і 9 технікумів. Вона давала кустарній промисловості СРСР до 20 тис. чол. на рік, що забезпечувало її потреби кваліфікованими кадрами лише на третину. Організація навчального процесу та методичного керівництва була в них на невисокому рівні. На утримання цих навчальних закладів у 1928-1929 рр. було витрачено близько 15 млн. крб. або близько 405 крб. на кожного учня. Більше 25 % кількості цих навчальних закладів та обсягів їх фінансування припадала на частку УСРР [24, с. 32-35]. Такий стан справ вищими органами радянської влади визнавався незадовільним. При цьому констатовалося, що заपुरкою успішного

розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти є тісна взаємодія органів радянської влади і кустарно-промислової кооперації [20, с. 42].

У статті автор показує, що основними причинами розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти в УСРР було проведення НЕПу, дефіцит кваліфікованих кадрів у кустарництві і невідповідність системи учнівства в приватних майстернях завданням соціалістичного будівництва. Розвиток державної системи професійно-ремісничої освіти було обумовлено наявністю дореволюційних навчальних закладів цього профілю і прогресом дрібнотоварного виробництва в 1921-1929 рр. Характеризуючи підготовчий етап, автор розглядає такі заплановані типи державних професійно-ремісничих навчальних закладів як інструкторський пункт, курси підготовки кустарів, навчально-ремісничу майстерню, кустарна професійна школа, курси кустарних інструкторів. Автор розповідає про умови прийому в них, про контингент абітурієнтів, джерела фінансування, рівні технічного забезпечення, режим роботи. Розкриваючи цілі і завдання їх роботи, автор підкреслює, що поряд з професійною підготовкою, дані навчальні заклади повинні були забезпечувати ідеологічну обробку учнів. У числі навчальних закладів, які були реально засновані органами радянської влади УСРР у 1921-1929 рр. автор називає такі: кустарно-ремісничі майстерні, кустарно-промислові школи і курси кустарних інструкторів. За підрахунками автора в УСРР до кінця НЕПу було 116 навчальних закладів даного типу. Асигнування на їх потреби неухильно зростали і до кінця НЕПу досягли 3,5 млн. крб. Автор виявляє, що в державні кустарні майстерні та школи був конкурс до 2 особи на місце. Серед пріоритетних напрямів підготовки учнів у них автор виділяє ковальсько-слюсарну і столярне майстерність. Порушуючи проблему соціального складу учнів, автор стверджує, що серед них переважали вихідці з селян (50,4 %), робітників (17,6 %) і кустарів (14 %). Оцінюючи роль кооперативних організацій УСРР у розвитку державної системи професійно-ремісничої освіти, автор підкреслює, що промкооперації брала участь у цьому процесі, але явно недостатнє. Автор перераховує основні проблеми державних кустарних

майстерень, шкіл і курсів, серед яких найважливішими вважає недостатнє фінансування, слабка координація роботи державних та кооперативних організацій, відсутність працевлаштування випускників, низька активність партійних і комсомольських організацій серед учнів

і т. п. У контексті подальшого вивчення історії розвитку системи професійно-ремісничої освіти УСРР у 1921-1929 рр. слід звернути увагу на проблему змісту освіти, форм і методів роботи педагогічного персоналу у професійно-ремісничих навчальних закладах.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Розенфельд Я. С. Промышленная политика СССР (1917-1925 гг.) / Я. С. Розенфельд. – М. : Плановое хозяйство, 1926. – 552 с.
2. Леонтьев А. Очерки переходной экономики / А. Леонтьев, Е. Хмельницкая. – Л. : Прибой, 1927. – 375 с.
3. Гринько Г. Ф. Очерки советской просветительской политики / Г. Ф. Гринько. – Х. : Путь просвещения, 1923. – 194 с.
4. Ряппо Я. П. Советская профессиональная школа, ее место и значение в системе просвещения и в нашем народном хозяйстве / Я. П. Ряппо. – Х. : Госиздат Украины, 1926. – 52 с.
5. Звігальський Я. Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський, М. Іванов. – Х. : Вид-во НКО, 1927. – 409 с.
6. Зарудний С. Професійна освіта в кустарній промисловості на Україні / С. Зарудний // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР: Зб. статей. – Х. : Книгоспілка, 1927. – С. 149-157 с.
7. Бейлин А. Е. Кадры специалистов в СССР. Их формирование и рост / А. Е. Бейлин. – М. : Союзоргучет, 1935. – 420 с.
8. Константинов Н. А. Из истории советской школы и педагогики / Н. А. Константинов // Советская педагогика. – 1947. – № 9. – С. 48-62.
9. Веселов А. Н. Профессионально-техническое образование в СССР. Очерки по истории среднего и низшего профессионально-технического образования / А. Н. Веселов. – М. : Профтехиздат, 1961. – 435 с.
10. Слущкий О. В. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929) / О. В. Слущкий. – К. : Вид-во АН УСРР, 1957. – 208 с.
11. Злобина В. М. Партийное руководство профессионально-техническим образованием в СССР (1921-1925) / В. М. Злобина. – М. : МГУ, 1968. – 119 с.
12. Пузанов М. Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – К. : Вища освіта, 1980. – 231 с.
13. Лукашенко П. Т. Покликання: нариси з історії професійно-технічної освіти / П. Т. Лукашенко, Є. І. Варда. – К. : Молодь, 1988. – 287 с.
14. Шепель Л. Ф. Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УРСР з робітників і селян (20-ті рр. ХХ ст.) / Л. Ф. Шепель. – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. – 32 с.
15. Лікарчук І. Л. Проблеми підготовки робочих кадрів в Україні (1920-1929 рр.) / І. Л. Лікарчук. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. – 206 с.
16. Падун Н. О. Професійно-технічна освіта в Україні (1929-1940) / Н. О. Падун // Шлях освіти. – 1998. – № 4. – С. 51-53.
17. Аніщенко О. В. Професійна освіта і самореалізація жінок в Україні: історія і сучасність / О. В. Аніщенко. – Ніжин : ТВОВ “Наука – Сервіс”, 2003. – 251 с.
18. Профтехосвіта України: ХХ сторіччя: Енциклопедичне видання / Академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України. – К. : АртЕк, 2004. – 872 с.
19. Гриценко И. Удельный вес мелкой промышленности в промышленном производстве СССР / И. Гриценко // ВПК. – 1929. – № 2. – С. 14-18.
20. Ежов А. Подготовка кадров / А. Ежов // ВПК. – 1929. – № 4. – С. 38-43.
21. Конев Ф. Доходы и обложение кустарей и ремесленников Союза ССР / Ф. Конев // ВПК. – 1929. – № 6-7. – С. 34-40.
22. Ежов А. Задачи школьной работы / А. Ежов // ВПК. – 1929. – № 8. – С. 51-55.
23. М-В К. С. Кустарно-ремесленное образование в УССР / К. С. М-В // ВПК. – 1929. – № 1. – С. 54-56.
24. Михеев К. Проблема кадров в промкооперации / К. Михеев // ВПК. – 1929. – № 11-12. – С. 32-37.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.
Smoliński Aleksander, dr hab., prof.